[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7\(7\)-47-55](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7(7)-47-55)

Олексій Носков

*аспірант, Інститут підготовки кадрів державної
служби зайнятості України, м. Київ, Україна
e-mail: poltava0990272447@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9885-4957>*

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ, ЯК ОBOB'ЯЗКОВА УМОВА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем і перспектив розвитку малого та середнього бізнесу в період пандемії COVID-19. Зокрема зазначено, що пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19 спричинила значні людські, соціальні, економічні втрати і вимагала застосування безпрецедентних заходів протидії. Запровадження урядом карантинних заходів, локдаунів і вимог соціального дистанціювання наблизило бізнес до межі виживання і занепаду. До традиційних труднощів розвитку малого та середнього бізнесу додалися нові, пов'язані із сучасними викликами глобальної економіки: зупинення діяльності, дефіцит ліквідності, масштабне скорочення та звуження структури споживчого попиту, розірвання ланцюгів створення доданої вартості і постачання, втрата внутрішнього ринку збуту, невизначеність на зовнішніх ринках, насамперед щодо посткарантинних обсягів, строків та можливостей відновлення експорту. Проаналізовано заходи підтримки малого та середнього бізнесу для подолання наслідків пандемії COVID-19 в Україні. Запропоновано основні антикризові заходи подолання наслідків пандемії COVID-19 та пріоритетні напрямки підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу: зменшення втручання державних органів, усунення адміністративних бар'єрів; системне зниження корупції; модернізація податкової системи; підвищення доступності для малого підприємництва фінансування в банківському і небанківському секторах; розширення можливостей зовнішньоекономічної діяльності; підвищення рівня цифровізації, збільшення обсягів електронної комерції.

Ключові слова: малий та середній бізнес; пандемія COVID-19; економічна криза; антикризові заходи; розвиток.

Oleksiy Noskov

*Postgraduate Student of the Institute of Personnel Training
of the State Employment Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: poltava0990272447@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9885-4957>*

STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS DURING THE PANDEMIC PERIOD, AS A MANDATORY CONDITION FOR THE RECOVERY OF UKRAINE'S ECONOMY

Abstract. The article is devoted to the study of problems and prospects of small and medium business development during the COVID-19 pandemic. In particular, it was noted that the pandemic of acute respiratory disease COVID-19 caused significant human, social and economic losses and required unprecedented countermeasures. The government's introduction of quarantine measures, lockdowns and social distancing requirements has brought businesses closer to survival and decline. In addition to the traditional difficulties of SME development, there are new ones related to the current challenges of the global economy: shutdowns, liquidity shortages, large-scale reduction and contraction of consumer demand, breaking the value chain markets, especially in terms of post-quarantine volumes, terms and opportunities for export recovery. Measures to support small and medium-sized businesses to overcome the effects of the COVID-19 pandemic in Ukraine are analyzed. The main anti-crisis measures to overcome the consequences of the COVID-19 pandemic and the priority areas of support and development of small and medium-sized businesses are proposed: reduction of government intervention, removal of administrative barriers; systemic reduction of corruption; modernization of the tax system; increasing the availability of financing for small businesses in the banking and non-banking sectors; expanding opportunities for foreign economic activity; increasing the level of digitalization, increasing the volume of e-commerce.

Keywords: small and medium-sized businesses; covid-19 pandemic; economic crisis; anti-crisis measures; development.

Постановка проблеми. На початку 2020 року Україна, як і весь світ, зіткнулася із глобальною загрозою — пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі — COVID-19), яка спричинила значні людські, соціальні, економічні втрати і вимагала застосування безпрецедентних заходів протидії. Запровадженні урядом карантинні заходи, локдауни і вимоги соціального дистанціювання, необхідні для запобігання поширенню коронавірусної інфекції і порятунку людських життів, стали в той же час безпрецедентним викликом не тільки для національної економіки і пересічних громадян, але й для малого підприємництва. До традиційних труднощів розвитку суб'єктів малого підприємництва додалися нові, пов'язані із сучасними глобальними викликами. Тому основним завданням в сучасних умовах є розроблення та впровадження антикризових заходів подолання впливу негативних наслідків пандемії COVID19 на розвиток малого підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню державної підтримки та стимулювання та розвитку малого та середнього підприємництва присвячені праці багатьох науковців. Серед відомих зарубіжних дослідників проблем державної підтримки та стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва є: С.Брю, П.Друкер, Х.Міленбуш, М.Мескон, Д.Речмен, П.Хейне, А.Хоскінг, Й.Шумпетер. Відомими вітчизняними дослідниками проблематики малого та середнього підприємництва є: Гордієнко Є. С., Гордієнко А. О., Сидоренко І. М. Лахижа М.І., Т.Ковальчук, І.Мазур, Є.Панченко, В.Сизоненко, Н.Соболь, Л.Чуприна, С.Юзовицька та інші. Дослідженню проблем функціонування малого підприємництва в умовах пандемії COVID-19 присвятили праці І.Вагнер, І. Демко, Т.Гейко, О.Красота, С.Литвиненко, Т.Лободзинська та інші. Незважаючи на значну кількість наукових праць та публікацій, складність поставленої проблеми впливу пандемії COVID-19 на розвитку та функціонування малого підприємництва, вимагає більш детального дослідження.

Метою статті є дослідження державної підтримки малого та середнього бізнесу, як необхідної складової відновлення економіки та розробка можливих антикризових заходів подолання негативних наслідків пандемії COVID-19 на розвиток малого та середнього підприємництва.

Виклад основного матеріалу. З часу оголошення Всесвітньою організацією охорони здоров'я коронавірусу пандемією від 11 березня 2020 року економіка усіх країн була паралізована. Це стало справжнім викликом для будь-якої країни. До такого розвитку подій виявилися неготовими жодна країна світу, навіть зі значними можливостями. Масове поширення хвороби спричинило уповільнення економічного зростання, перерозподіл фінансів на медицину та соціальну допомогу, простої виробництв, зміни логістики, різке зростання безробіття тощо. Станом на сьогоднішній день немає жодної країни світу, яка би не переживала економічну та фінансову кризу через наслідки пандемії. Не стала виключенням і Україна. Запровадження обмежувальних заходів у зв'язку із запобіганням поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, призвело до значних негативних наслідків для бізнесу, подолати які зможе не кожен підприємець. Та завдяки реалізації заходів з підтримки та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу з боку держави подолати ці негативні наслідки стане набагато легше.

Для кращого розуміння теми дослідження треба зазначити, що малий та середній бізнес відіграє велику роль в економіці, його розвиток впливає на економічний розвиток, на насичення ринку товарами належної якості, на створення нових додаткових робочих місць, тобто вирішує багато економічних, соціальних та інших проблем. У всіх економічно розвинених країнах держава сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, дієздатне

населення дедалі більше починає займатися підприємництвом. Малий та середній бізнес як інституційний сектор економіки давно став домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Мале підприємництво – це самостійна, систематична, ініціативна господарська діяльність малих підприємств та фізичних осіб, яка провадиться на власний ризик з метою отримання прибутку. Фактично, це будь-яка діяльність (виробнича, комерційна, фінансова, страхова, тощо) суб'єктів господарювання, що спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Сутність та значення малого та середнього бізнесу полягають у тому, що вони є провідну роль в ринковій економіці; становлять основу дрібнотоварного виробництва; визначають темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснюють структурну перебудову економіки, швидку окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечують насичення ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; мають високу мобільність, раціональні форми управління; формують новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяють послабленню монополізму, розвитку конкуренції. 99,98% юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (ФОП), зареєстрованих в Україні, належать до суб'єктів малого і середнього підприємництва. У секторі МСП здійснює комерційну діяльність понад 6,9 млн осіб, або близько 82% від усіх зайнятих. На сектор припадає 65% обсягу реалізації товарів, робіт та послуг та 64% валової доданої вартості.

Для розуміння того в чому держава повинна підтримувати малий та середній бізнес та стимулювати його розвиток, треба виділити основні труднощі та перепони з якими стикається малий та середній бізнес в процесі ведення своєї господарської діяльності. До таких можна віднести: :

1. Надмірний розвиток корупції та бюрократизму;
2. Високий рівень оподаткування, що ставить під сумнів прибутковість діяльності малих підприємств, підвищує вірогідність банкрутства;
3. Відсутність ефективних механізмів кредитування та страхування суб'єктів малого бізнесу, незахищеність банківських установ від різноманітних видів ризику, пов'язаних із кредитуванням малих підприємств;
4. Недоступність бізнес-освіти для персоналу малих підприємств, відсутність соціальних гарантій;
5. Політична та економічна нестабільність, а також суперечливість та ускладненість законодавства [1].

До традиційних труднощів розвитку малого та середнього бізнесу додалися ще й нові, ті що пов'язані з проти епідеміологічними заходами, а саме: заборона проведення всіх масових заходів, у яких бере участь більше людей, ніж установлена законодавством обмежена кількість осіб; заборона роботи суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів (заклади громадського харчування (ресторани, кафе тощо), торговельно-розважальні центри, інші заклади розважальної діяльності,

фітнес-центри, заклади культури, заклади торговельного і побутового обслуговування населення); закриття пунктів пропуску та кордонів України тощо. Як підкреслюють деякі автори, якщо господарська діяльність є пов'язаною з безпосереднім обслуговуванням відвідувачів (кафе, ресторани, кав'ярні, фітнес-центри, ТРЦ, заклади торговельного і побутового обслуговування тощо, крім прямо передбачених законом випадків), то на період проведення карантину вона була заборонена Постановою № 215 [2]. Водночас якщо підприємство, установа чи організація займаються створенням, переробкою або виготовленням товару чи продукції та їх постачанням іншим суб'єктам господарювання або фізичним особам (тобто якщо вони безпосередньо не здійснюють обслуговування відвідувачів), Постановою № 215 було рекомендовано забезпечити на них організацію позмінної роботи працівників, а за наявності технічної можливості – роботу працівників через Інтернет [3].

Виділивши основні проблеми та складнощі подання наслідків пандемії COVID-19 необхідно проаналізувати запроваджені антикризові заходи в Україні.

Розглянемо основні заходи державної підтримки малого підприємництва в умовах пандемії COVID-19 в Україні. Для надання доступу малому бізнесу до додаткової ліквідності та збереження робочих місць, до державної програми "Доступні кредити 5-7-9%" були додані такі можливості, якими можна скористатися протягом карантину та 90 днів після його завершення: кредит на поповнення обігових коштів; рефінансування інвестиційних та кредитів на оборотний капітал. За рік існування програми банки видали 8 тисяч 430 кредитів на суму 19,7 млрд грн. З 19 квітня 2021 фізичні-особи підприємці та наймані працівники (в т.ч. юридичних осіб) мають право на отримання одноразової матеріальної допомоги у розмірі 8000 грн. Станом на 6 травня 600 млн. грн. направлені на виплату державної допомоги 75 тисячам найманих працівників та підприємців, діяльність яких була призупинена через посилення карантинних обмежень. Зокрема 380 млн грн були спрямовані на допомогу найманим працівникам, а 220 млн грн - ФОПам. Тимчасово на період дії карантину на всій території України діє мораторій на податкові перевірки, забороняється проведення органами державного нагляду (контролю) планових перевірок, штрафні санкції не застосовуються за наступні порушення: несвоєчасна сплата єдиного внеску; неповна сплата або несвоєчасна сплата суми єдиного внеску одночасно з видачею сум виплат, на які нараховується єдиний внесок (авансових платежів); несвоєчасне подання звітності до податкових органів. Органи місцевого самоврядування мають право змінювати ставки місцевих податків та/або зборів (в т.ч. встановлювати нульову ставку). Відтермінування РРО на 1 січня 2022 року. Платники податків, у тому числі громадяни, отримують право на часткове погашення

податкового боргу у сумі до 3060 грн, який не погашено станом на 01.11.2020 року. Тимчасово ФОП першої групи звільняються: від сплати єдиного податку за грудень 2020 року та січень - травень 2021 року. На період дії карантину забороняється збільшення процентів за користування кредитом (в тому числі, але не виключно, за прострочення споживачем виконання зобов'язань зі сплати платежів). На період дії карантину, який прямо обмежує діяльність суб'єктів господарювання, орендар отримує право домагатися зменшення чи відстрочення сплати орендних платежів за період, коли доступ до орендованого приміщення був обмежений чи неможливий. Згідно ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торговопромислові палати в Україні» введення карантину є форс-мажорною обставиною. Згідно ч. 1 цієї ж статті Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні ТПП засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини. Для суб'єктів господарювання, діяльність яких була заборонена/обмежена на період встановлення карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), строки дії договорів оренди державного та комунального майна, які закінчуються у цей період, продовжуються на період карантину та обмежувальних заходів, а також протягом одного місяця з дня його/їх закінчення [4]. З метою впровадження комплексної системи нових можливостей стабілізації та сталого розвитку економіки України, підвищення рівня зайнятості населення шляхом збереження існуючих і стимулювання створення нових високопродуктивних робочих місць з гідними умовами праці, постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 №534 було затверджено «Державну програму стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки». Програмою передбачається надання дієвої підтримки малому підприємництву: розв'язання проблеми з ліквідністю суб'єктів малого підприємництва шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу; розширення доступу до ринків шляхом залучення суб'єктів малого підприємництва до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій; проведення оптимізацію регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого підприємництва, що супроводжуватиметься створенням ефективної інфраструктури його підтримки; створення державного Фонду фондів з метою залучення прямих іноземних інвестицій у розвиток малого підприємництва за результатами проведення консультацій з Європейським інвестиційним фондом щодо моделі фонду та переговорів щодо залучення міжнародних фінансових організацій та приватних фондів як партнерів до участі у Фонді фондів із

внесенням капіталу тощо [5]. Державна підтримка малого підприємництва має ґрунтуватися на таких складниках [6]: дозволити ФОПам не платити ЄСВ, але і для юридичних осіб треба послабити податкове навантаження у Фонд оплати праці, або ж держава нехай тимчасово візьме на себе утримування (бодай часткове) вивільнених працівників; тим, хто закривається, за ініціативи держави надати безвідсоткові кредити, щоб вони змогли пережити цей період; надати податкові канікули, оскільки немає прибутку; компенсувати вартість робіт консультантів, які допомагають компанії знайти нову бізнес-модель і не закритись; підтримати тих, хто переходить в онлайн-режим; не допустити значної втрати робочих місць; зупинити нарахування будь-яких фінансових санкцій всім суб'єктам господарювання, які мають кредити в банківських та фінансових установах.

Але цих заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу не достатньо для тих викликів і перешкод, з якими щодня стикаються підприємці. Крім того заходи підтримки з боку держави носять не системний характер, що в найближчому майбутньому може мати негативні наслідки для економіки України. Треба виділити пріоритетні заходи підтримки та розвитку малого та середнього підприємництва[7]: розвиток інституту «Публічно-приватного партнерства», створення індустріальних парків та бізнес інкубаторів, зменшення втручання державних органів у діяльність суб'єктів малого підприємництва, усунення адміністративних бар'єрів для ведення бізнесу; системне зниження корупції; модернізація податкової системи, на основі запровадження раціональних податкових новацій, спростити податкове адміністрування, вчасно відшкодовувати ПДВ та знизити навантаження на фонд оплати праці через зменшення ставки ЄСВ або зменшення ставки ПДФО; підвищення доступності для малого підприємництва фінансування в банківському і небанківському секторах на основі спрощення вимог до позичальників та застави; розширення можливостей зовнішньоекономічної діяльності малого підприємництва; підвищення рівня цифровізації державних послуг та підприємницьких компетенцій малого підприємництва, збільшення обсягів електронної комерції; запуск та популяризація державних онлайн-платформ, за допомогою яких буде надано інформаційну підтримку суб'єктам малого підприємництва із пошуку ділових партнерів та фінансування як в Україні, так і за кордоном, лібералізація норм, що регулюють податкові правовідносини, щодо сплати внесків на соціальне страхування, зниження облікової ставки. Але необхідно зазначити, що державна підтримка та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу не має закінчуватись разом з закінченням пандемії. Ми впевнені, що процес підтримки та стимулювання має бути системним та послідовним, що в свою чергу забезпечить розвиток культури підприємництва в країні, яка стане одним із основних стовпів сталого економічного розвитку України.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можливо зазначити, що епідемія змінила діяльність більшої частини суб'єктів господарювання, й поставила під загрозу економіку України. Без підтримки державою суб'єктів господарювання Україну можуть чекати ще більш негативні економічні чинники, ніж зниження відсотків податкових відрахувань до державного бюджету України. В таких умовах державні заходи стимулювання і заохочування та підтримки суб'єктів господарювання є недостатніми. Ефективна і системна протидія епідемії є можливою лише у разі злагодженої та системної співпраці усіх державних інститутів, та направленість держави на подолання наслідків пандемії з усіма суб'єктами господарювання, інтенсифікації державно-приватного партнерства, посилення цифровізації послуг, розвитку соціально орієнтованого бізнесу, та орієнтованість держави на підтримку постраждалого бізнесу від наслідків пандемії. Але треба зазначити що підтримка бізнесу не може завершитись разом із пандемією. Процес підтримки та стимуляції бізнесу має бути постійним та системним, адже умови ведення бізнесу в сьогодишньому глобальному просторі економіки час від часу погіршуються і перед підприємцями постають нові виклики і нові складнощі.

Література:

1. Гордієнко Є. С., Гордієнко А. О., Сидоренко І. М. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні // Полтавський державний аграрний університет : сайт. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/13.pdf> (дата звернення: 09.02.2021).
2. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2020 № 262 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2020-п> (дата звернення: 11.02.2021).
3. Діяльність суб'єктів господарювання під час карантину (правовий аналіз нормативно-правових актів) // Протокол : сайт. 23.03.2020. URL: [https://protocol.ua/ru/diyalnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantynu_\(pravoviy_analiz_normativno-pravovih_aktiv\)](https://protocol.ua/ru/diyalnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantynu_(pravoviy_analiz_normativno-pravovih_aktiv)) (дата звернення: 11.02.2021).
4. Перелік заходів державної підтримки. 2021. URL: <https://sme.gov.ua/covid19-qa/#qa2> (дата звернення: 08.06.2021).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534 «Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro_zatverdzhenniyaderzhavnoyi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520 (дата звернення: 08.06.2021).
6. Бізнес під час коронавірусу: як вижити в умовах карантину. URL: https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pid_chas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu (дата звернення 08.06.2021).
7. Гейко Т. Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії COVID-19 та в посткарантинний період. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2020. № 2 (73). С. 62–71. URL: http://journals.urau.ua/vsed_oneu/article/view/219796/219516 (дата звернення: 10.06.2021).

References:

1. Hordiienko Ye. S., Hordiienko A. O., Sydorenko I. M. Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini [State support for small business development in Ukraine]. *.Poltavskyi derzhavnyi ahrarnyi universytet - Poltava State Agrarian University* [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 r. № 211” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 11, 2020 № 211”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2020-p> [in Ukrainian].
3. *Diialnist subiektiv hospodariuvannia pid chas karantynu [Activities of business entities during quarantine]*. Retrived from [https://protocol.ua/ru/diialnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantynu_\(p_ravoviy_analiz_normativno_pravovih_aktiv\)](https://protocol.ua/ru/diialnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantynu_(p_ravoviy_analiz_normativno_pravovih_aktiv)) [in Ukrainian].
4. *Perelik zakhodiv derzhavnoi pidtrymky. 2021. [List of state support measures. 2021.]*. Retrived from <https://sme.gov.ua/covid19-qa/#qa2> [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy stymuliuvannia ekonomiky dlia podolannia nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh obmezhuvalnymy zakhodamy shchodo zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020-2022 roky” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the State program of economic stimulation to overcome the negative effects of restrictive measures to prevent the occurrence and spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus 2 SARS-CoV 2020-2022”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennyaderzhavnoyi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520> [in Ukrainian].
6. *Biznes pid chas koronavirusu: yak vyzhyty v umovakh karantynu [Business during the coronavirus: how to survive in quarantine]*. Retrieved from <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pidchas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu> [in Ukrainian].
7. Heiko, T. Yu. (2020). Priorytety rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini v umovakh pandemii COVID-19 ta v postkarantynnyi period [Priorities of business development in Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic and in the post-quarantine period.]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Bulletin of socio-economic research*, 2 (73), 62–71 [in Ukrainian].